

Povijest jezika

Helmut Weinberger:
*Glottochronologische Untersuchung
 der serbokroatischen Schriftsprache.*
 Edition Praesens, Wien, 2005.

Srpskohrvatski jezik postoji tisuću godina — tom rečenicom se može sažeti rezultat istraživanja u knjizi H. Weinbergera. Autor svoj zaključak formulira ovako: »kao rezultat gore sprovedenog glotokronološkog istraživanja utvrđujemo: odvajanje starocrkvenoslavenskog i srpskohrvatskog iz kasnog praslavenskog jezika dogodilo se skoro istovremeno, oko godine 1000. nakon Krista« (42). Naravno, ne radi se o starosti standardnog srpskohrvatskog jezika jer on je standardiziran mnogo stoljeća kasnije, kao što je i većina drugih suvremenih evropskih jezika standardizirana u 19. stoljeću. Prije 1000 godina se nije koristio ni naziv srpskohrvatski jer pojmovi srpski i hrvatski nisu postojali s današnjim

značenjem tih riječi, kao što nije postojala ni hrvatska ni srpska nacija. Pod nazivom srpskohrvatski unazad 1000 godina autor misli na štokavicu koja je osnova današnjeg srpskohrvatskog standardnog jezika. Weinberger kaže kako nedavno nastale države — Hrvatska, Bosna, Srbija — jezik nazivaju svaka svojim imenom, ali da se u ovoj knjizi oznaka srpskohrvatski »zadržava zbog jednostavnosti jer se razlika između srpske i hrvatske varijante pretežno zasniva na fonetskim kriterijima i stoga je nebitna za istraživanje temeljnog rječničkog blaga sprovedeno u ovom radu« (6).

Helmut Weinberger, predstavnik mlađe generacije austrijskih lingvista, zasniva svoje istraživanje na glotokronološkoj metodi. Ta oznaka potječe od grčkih riječi *glotta* = jezik, *chronos* = vrijeme, a obilježava ogranak lingvistike koji proučava mijenjanje jezika kroz vrijeme (6). Proučavanje se ograničava na leksik, na promjene unutar rječničkog blaga, a cilj mu je utvrditi vrijeme koje je proteklo između dvaju odvojenih stadija jednog te istog jezika ili utvrditi kada je kod dva srodna jezika došlo do odvajanja od zajedničkog pretka.

Budući da se glotokronološka metoda primjenjuje u lingvistici od 50-ih godina 20. stoljeća, postoje brojne publikacije o njoj (15). Što je osnovno kod te metode? Poznato je da se rječničko blago vremenom mijenja i da se pritom dijelovi rječničkog blaga mijenjaju različitom brzinom. Postoji jedan izrazito stabilan dio rječnika, koji se naziva osnovno rječničko blago, a obuhvaća »nazive dijelova tijela, tjelesnih osjeta i aktivnosti, pojava u prirodi, brojeve i zamjenice« (7). Upravo taj dio rječnika koristi se za glotokronološka istraživanja.

On je idealan za spomenuta istraživanja jer je za taj dio rječnika karakteristično da se u određenom vremenskom razdoblju promijeni točno određeni broj riječi (tako što im se čitav korijen izmijeni): »Riječi osnovnog rječničkog blaga ponašaju se slično kao atomi radioaktivnog elementa koji

se unutar točno određenog vremena pretvaraju u stabilne jezgre« (8). Mijenjanje osnovnih riječi odvija se u svim jezicima istom brzinom pa je na temelju toga moguće izračunati kada je došlo do odvajanja dvaju srodnih jezika. Kao što se u arheologiji pomoću broja raspadnutih ugljikovih jezgri u nekom organskom nalazu taj nalaz može precizno datirati jer određena količina raspadnutih jezgri odgovara određenom vremenskom intervalu, tako isto se u glotokronološkim istraživanjima postupa s brojem izmijenjenih osnovnih riječi (10–11).

Sličnost tih procesa uočio je američki lingvist Robert Lees kad je 1953. godine definirao glotokronološku metodu: u glotokronologiji je broj neizmijenjenih osnovnih riječi mjerilo količine proteklog vremena kao što je to kod radioaktivnog raspadanja broj još neraspadnutih atoma (11–13). Proces izmjene osnovnih riječi može se opisati pomoću istih matematičkih formula koje vrijede za radioaktivno raspadanje. Istraživanja brojnih jezika pokazala su da u svakom od tih jezika na listi od 200 osnovnih riječi za 1000 godina ostanu prosječno 162 riječi neizmijenjene (tj. 81% osnovnih riječi). Kad se ne radi o jednom jeziku, nego o dva srodna jezika koji potječu od zajedničkog pretka, onda se u dvostruko kraćem vremenu, za 500 godina, lista istih osnovnih riječi smanji na 162 neizmijenjene riječi.

Lista od 200 osnovnih riječi, u koju je ugrađena i poznata Swadeshova lista, poslužila je i za istraživanje u ovoj knjizi tako što je popis tih riječi u srpskohrvatskom jeziku uspoređen s popisom odgovarajućih riječi u starocrkvenoslavenskom (23–32). Uvid u listu pokazuje da su riječi grupirane po vrstama na imenice, glagole, pridjeve, zamjenice i ostale. Unutar svake vrste podijeljene su i prema značenju, npr. imenice prema tome da li označavaju ljude (čovjek, žena, osoba), životinje (ptica, riba, pas), dijelove ljudskog tijela (oko, kosa, srce, usta, krv, koža, jezik, ruka, noga,

nos), astronomske pojmove (zemlja, zvijezda, sunce, noć), meteorološke pojmove (oblak, kiša) itd. Zanimljivo je da su imenice koje označavaju dijelove ljudskog tijela zastupljene u najvećem broju. Glagoli su podijeljeni na osnovi toga da li označavaju automatske biološke radnje (umrijeti, spavati), radnje koje se obavljaju rukama (dati, ubiti), ustima (piti, jesti, reći), označavaju li kretanje i poziciju (dolaziti, ležati, sjediti, plivati, ići) itd. Kod pridjeva su najzastupljeniji nazivi boja (crn, zelen, crven, bijel, žut) i stanja (hladan, topao, suh, mokar). Među zamjenicama nalaze se lične (ja, ti), pokazne (ovaj, taj) itd., dok posvojne zamjenice uopće nisu zastupljene jer u mnogim jezicima ne postoje kao posebne riječi, nego se posvojnost izražava pomoću ličnih zamjenica ili pomoću morfema.

Analiza liste od 200 osnovnih riječi u Weinbergerovoj knjizi pokazuje da se srpskohrvatski odvojio od jezika pretka u razdoblju između 963. i 1196. godine. Pored liste od 200 riječi autor je analizirao i kontrolnu listu od 100 osnovnih riječi, koja je dala podjednak rezultat: do odvajanja jezika je došlo u razdoblju između 797. i 1112. godine. Izračunavši srednju vrijednost tih podataka, Weinberger zaključuje da se srpskohrvatski odvojio od kasnog praslavenskog oko 1000. godine ($\pm$ 200 godina). Taj rezultat slaže se s dosadašnjim spoznajama u slavistici (41–42).

Budući da primijenjena metoda istražuje jezične promjene, Weinberger se u knjizi bavi i pitanjem kako uopće dolazi do mijenjanja jezika. Pritom polazi od pitanja kako je nastao sam jezik. Premda je jezik nastao (pra)ljudskom djelatnošću, smatra da se ne može tvrditi kako su ti (pra)ljudi imali namjeru napraviti jezik, nego je namjera svakoga od njih bila ograničena na to da u konkretnoj situaciji postigne konkretni, osobni uspjeh: »Ljudski jezik nije nastao iz kolektivne želje za sporazumjevanjem, nego je nastao samo zato što je svaki član grupe praljudi mislio na svoju

vlastitu korist (npr. kod nesuglasica pri podjeli plijena)« (18, 21).

Želeći objasniti kako je došlo do nastanka jezika i kako dolazi do promjena u jeziku, Weinberger se služi primjerima: do nastanka jezika i do kasnijih promjena u njemu došlo je na isti način kao što dolazi do nastanka utabanih prečica po parku. Prečice po parku nastaju ljudskom djelatnošću, tako što veći broj pojedinaca gazi travu po istim mjestima. Međutim, nijedan od tih pojedinaca nije gazio travu s ciljem da nastane prečica, nego s ciljem da u konkretnoj situaciji što brže dođe do određišta, skraćujući sebi put. Rukovodio se u konkretnoj situaciji maksimumom uštede energije, i nastanak prečice je nenamjeravana posljedica »ekonomije (ili lijenosti) ljudi« (21).

Još jedan primjer istog tipa je nastanak zastoja na cesti. Auti voze jedan iza drugoga relativno ustaljenom brzinom. Iznenada jedan vozač, nije bitno zbog čega, smanji brzinu svog auta. Vozač iza njega će naravno također kočiti, ali kasneći u tome djelić sekunde i ne znajući koliko će onaj ispred smanjiti brzinu, kočiti će zbog sigurnosti radije nešto jače. Na isti način postupit će i sljedeći vozač iza njega itd., pa će naposljetku deseti auto u nizu potpuno stati. Zastoj je, dakle, nenamjeravana posljedica čovjekove potrebe za sigurnošću (21–22).

Svim tim primjerima je zajedničko da oslikavaju pojave koje nastaju kao rezultat istih radnji većeg broja ljudi, a te radnje proizlaze iz nekih općih principa kakvi su potreba za sigurnošću, za uštedom energije, za uspjehom u vlastitoj sredini i sl. (22). Većina pojedinaca rukovodi se u konkretnoj situaciji prema istim principima, njihova namjera ne ide dalje od zadovoljavanja aktualnog principa određenom radnjom, ali niz jednakih radnji većeg broja pojedinaca ima i nenamjeravanu posljedicu.

Promjene u jeziku su također nenamjeravane posljedice: »Do jezičnih promjena dolazi tako što niz govornika postupa prema maksimuma važećim u konkretnoj situaciji, a sve one su podvrste glavne maksime, koja glasi: govori tako da postigneš što je moguće veći društveni uspjeh« (23). Kako to izleda na konkretnom primjeru? Aktualni primjer iz literature o suvremenim jezičnim promjenama su moskovski novinari, koji su u novim tržišnim uvjetima izloženi velikoj međusobnoj konkurenciji. U tim okolnostima nastaje maksima »piši neuobičajeno da upadneš u oči među konkurentima« jer izdvojiti se među konkurencijom znači postići društveni uspjeh. S tim ciljem novinari koriste u svojim tekstovima dotad tabuizirane riječi kako bi privukli pažnju. Premda svatko od njih upotrebom tabuiziranih riječi želi jedino skrenuti pažnju na sebe, to ima i nenamjeravanu posljedicu: čestom upotrebom riječi koje su dotad bile nezamislive u javnoj komunikaciji dolazi do toga da one postanu normalne za javnu komunikaciju. Tako se pisanjem novinara promijenio društveni stav o tome koje riječi su tabu za pisani stil u javnosti, iako to novinarima nije bio cilj kad su koristili te riječi.

Knjiga Helmuta Weinbergera pruža uvid u novije spoznaje o jezičnim promjenama, dobivene primjenom onih saznanja iz psihologije i antropologije koja su već poslužila za objašnjavanje niza pojava u ekonomiji, modi i drugim područjima društvenog života. Istovremeno Weinbergerova knjiga povezuje lingvistiku i s prirodnim znanostima kemijom, atomskom fizikom i matematikom pokazujući kako se može ista zakonitost i ista metoda primijeniti i na planu jezika. Istraživanje sprovedeno u ovoj knjizi je ujedno još jedna potvrda da je lingvistika empirijska znanost, koja kao i druge znanosti raspolaze dokazima.

SNJEŽANA KORDIĆ